FAMILIA LEXICALĂ: O ABORDARE LEXICOGRAFICĂ*

CRISTIAN MOROIANU
Universitatea din Bucureşti

I. Din punctul nostru de vedere, **familia lexicală** reprezintă totalitatea unităţilor lexicale create în interiorul unei limbi prin derivare, compunere, conversiune sau prin alte mijloace interne şi care se raportează, direct sau în etape succesive, la un cuvânt radical neanalizabil din punct de vedere lexical[1]. În funcţie de modalităţile interne (convenţionale – derivare, compunere, conversiune – sau, dimpotrivă, neconvenţionale – trunchiere, contaminaţie, specializarea lexico-morfologică a variantelor etc.), familia lexicală poate fi avută în vedere: a) în sens restrâns; b) în sens larg. O familie lexicală în sens restrâns este alcătuită, prin excelenţă, din componente cu „structură analizabilă", în vreme ce o perspectivă mai largă admite inclusiv prezenţa unor componente interne semianalizabile sau dificil analizabile din punct de vedere sincronic. Raportarea formală şi semantică la un cuvânt-bază neanalizabil presupune depăşirea conceptului de creaţie internă şi luarea în considerare, suplimentar, a creaţiilor lexicale de tip mixt, respectiv a cuvintelor obţinute prin calc de structură morfematică şi prin calc lexico-gramatical, a celor obţinute prin românizare şi, în sfârşit, prin adaptarea fonomorfematică a etimonului sau etimoanelor externe împrumutate.

II. Existenţa acestor creaţii lexicale mixte şi externe cu caracter analizabil sau semianalizabil impune, după opinia noastră, lărgirea ariei de cuprindere a familiei lexicale spre ceea ce vom numi, în continuare, la nivelul unei singure limbi, **familie lexico-etimologică**, ale cărei componente, interne, externe şi mixte, se grupează, formal şi semantic, în jurul unui cuvânt de bază, considerabil ca punct de referinţă (unitate lexicală fundamentală prin prolificitate şi prin capacitate analogică)[2]. Din cele prezentate mai sus, familia lexico-

* Acest articol a fost realizat în cadrul proiectului „Valorificarea identităţilor culturale în procesele globale", cofinanţat de Uniunea Europeană şi Guvernul României din Fondul Social European, prin Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007−2013, contractul de finanţare nr. POSDRU/89/1.5/S/59758.

[1] Vezi o definiţie similară la L. Groza (2004: 104): „Toate creaţiile interne deductibile dintr-un cuvânt de bază existent în română, care au, în felul acesta, o rădăcină comună şi sunt înrudite ca înţeles alcătuiesc o familie lexicală". Vezi şi definiţia dată familiei lexicale din perspectivă etimologică de către D. Negomireanu (1994: 57): „Conceptul de familie lexicală (…) are în vedere o asociere de cuvinte prin raportare la un element-bază comun, având coeziune morfematică şi coerenţă semantică".

[2] O poziţie diferită în relaţia dintre familia lexicală şi familia etimologică se poate vedea la C. Mărănduc (2008: 39). Autoarea inversează raportul tradiţional dintre cele două concepte, subsumând familiei lexicale totalitatea cuvintelor analizabile formal şi semantic grupabile în jurul unui morfem lexical de bază, indiferent de caracterul lor intern sau extern, analizabil sau semianalizabil, iar familiei etimologice, cuvintele total analizabile la nivelul limbii române.

BDD-V927 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:02:11 UTC)

etimologică o include pe cea lexicală, având în comun raportarea la o bază neanalizabilă internă şi caracterul (semi)analizabil al elementelor componente.

III. În sfârşit, **familia etimologică** reprezintă totalitatea unităţilor lexicale aparţinând unei limbi şi care se raportează, etimologic, la o rădăcină comună care face parte, în mod firesc, dintr-o limbă primară. Pentru cuvintele româneşti moştenite, o sursă îndepărtată poate fi considerată limba greacă, prin intermediul latinei populare. Pentru cuvintele româneşti împrumutate din diverse surse şi care nu au un corespondent moştenit, parcursul etimologic poate ajunge, cel puţin teoretic, până la limbi îndepărtate ca araba sau la limbile europene de substrat de dinainte de cucerirea romană.

IV. Dacă familia lexicală a unui cuvânt moştenit sau a unuia împrumutat pe cale orală şi populară (din limbile slave, din turcă sau din maghiară) se construieşte, treptat, în jurul bazei, în procesul firesc al comunicării dintre vorbitorii obişnuiţi, supuşi unor mecanisme analogice inconştiente, care au avut – şi au în continuare – ca rezultate derivate, compuse, omonime obţinute prin conversiune, paronime obţinute prin specializare morfologică, accentuală etc., aşadar pleacă de la rădăcină formând diverse ramificaţii, directe sau indirecte, simultan sau, cel mai adesea, succesiv, familia lexico-etimologică reprezintă un adaos cultural, apărut iniţial prin contribuţia textelor vechi literare şi, ulterior, prin raportarea din ce în ce mai conştientă la latină şi la limbile moderne occidentale. Spre exemplu, verbul moştenit **trage** grupează în jurul său creaţii interne, de diverse feluri şi la diverse niveluri ale limbii, ca *trăgaci*[1], *-ace* adj., *trăgaci*[2] s.m., *trăgaci*[3] s.n. "cocoş de armă, revolver, unealtă...", *trăgaică* s.f. (reg.) "persoană care trage la bani", *trăgaie* s.f. (reg.) "trăgaci; claviculă", *trăgător, -toare*, *trăgătorie* s.f., *trăgătură* s.f., *trăgău* s.m., *trăgăuş, -ă* adj., *trăgâş* s.m. (reg.) "mijlocitor; peţitor" etc., care alcătuiesc familia lui lexicală. Familiei interne a acestuia i se adaugă, pe cale cultă, numeroase împrumuturi, care sunt adaptate analogic după modelul lui **trage**: *abstrage* vb. (din lat. *abstrahere*, după *a trage*, cu accepţiunile fr. *abstraire*), *atrage* vb. (din fr. *attirer*, după *trage*), *contrage* vb. (din lat. *contrahere*, după *trage*), *detrage* vb. (înv.) (din lat. *detrahere*, după *trage*), *distrage* vb. (din fr. *distraire*, după *trage*), *extrage* vb. (din lat. *extrahere*, fr. *extraire*, după *trage*), *retrage* vb. (din fr. *retirer*, după *trage*), *sustrage* vb. (din fr. *soustraire*, după *trage*) etc. Aceste verbe şi toate cuvintele care „derivă", într-o formă sau alta, din ele, după aceleaşi modele analogice moştenite, alcătuiesc familia lexico-etimologică a lui **trage**. Pătrunderea în română, prin împrumut, a unor „sinonime etimologice", desigur, parţiale, ale unora dintre verbele de mai sus, împreună cu care alcătuiesc un tip particular de dublete etimologice [*distra* vb. "(înv.) a (se) distrage; a petrece, a (se) destinde, a (se) amuza" (din fr. *distraire*, cf. it. *distrarre*, lat. *distrahere*), cf. *distrage* şi *retira* vb. (înv.) „a se retrage din faţa duşmanului; a pleca" (din fr. *retirer*), cf. *retrage*, la care se adaugă *contracta*[2] vb. „a (se) trage, a (se) zgârci; a se contrage" (din fr. *contracter*[2], infl. de *contraction*)[1] şi *retracta* vb. „a retrage (o afirmaţie, un cuvânt etc.); (despre muşchi, ţesuturi) a se zbârci; (despre materiale) a se contracta" (din fr. *rétracter*)], ridică problema încadrării lor în unul sau altul dintre tipurile de familie propuse mai sus. Chiar dacă se pot stabili relaţii semantice între *distra*, *retira*, *contracta, retracta* şi altele similare[2], pe de o parte, şi unele dintre componentele familiei

[1] Vezi DHLF, s.v., unde este considerat dublet etimologic al lui *contracter*[1] vb. „a încheia un contract, o convenţie juridică; a lua asupră-şi; a se îndatora la...; a se îmbolnăvi de..., a lua (o boală)".

[2] Vezi *detracta* vb. „a defăima" (din fr. *détracter*), *maltrata* vb. „a trata pe cineva cu violenţă; a chinui, a brutaliza" (din fr. *maltraiter*, it. *maltrattare*), *pertracta* vb. „(livr.) a dezbate o problemă, o

BDD-V927 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:02:11 UTC)

lexico-etimologice a lui **trage**, pe de altă parte, verbele citate nu mai au nicio similitudine formală cu acestea[1] şi, în consecinţă, nu se încadrează în acelaşi tip de familie. Ele fac parte din familia etimologică grupată în jurul lui **trage**, în care, însă, acesta nu mai este cuvânt-bază şi nici centru analogic, ci o componentă colaterală, relevantă prin aceea că este moştenită din lat. popular **tragere* (= *trahere*) care constituie sursa directă sau indirectă a etimoanelor franţuzeşti sau italiene menţionate.

V. Stabilirea punctului de plecare în construirea unei familii etimologice la nivelul unei singure limbi este, după opinia noastră, o chestiune convenţională: se alege cuvântul-radical cel mai vechi şi cel mai bine poziţionat în limbă, de regulă, cel moştenit. În realitate, direcţia de urmărire a constituirii unei familii etimologice nu este de la sursa lexicală primară spre ramificaţiile sale, interne, externe sau mixte, ci se pleacă de la componentele sale dintr-o limbă, mai mult, mai puţin sau deloc analizabile, prin intermediul unei cercetări etimologice amănunţite, pentru a se ajunge la rădăcina comună, existentă în limbile vechi atestate sau deductibilă în limbi neatestate. De multe ori, rădăcina primară indo-europeană presupune o evoluţie formală diferită în greacă şi latină, spre exemplu, ceea ce are ca rezultat (re)constituirea unei familii etimologice cu dublă ramificaţie. Aparţin acestei situaţii exemple ca gr. *ἀκμή*, *ἄκρος* şi lat. *acer*, *acerbus*, *acetum* şi *acidus*, toate corespunzând unei rădăcini comune *ac-* „ceea ce este ascuţit, picant”, gr. *γάλα*, *γάλακτος* şi lat. *lac*, *lactis*, ambele dintr-o formă primitivă **glag-/glac-*, gr. *ἄργυρος* şi lat. *argentum* etc. care, la rândul lor, formează duble familii, una în jurul cuvântului moştenit din latină şi alta, în jurul corespondentului (lexical şi/ sau afixoidal) provenit, pe cale cultă, direct din greaca savantă sau, mai degrabă, prin intermediul unor surse intermediare neologice. Ceea ce se construieşte de la baza moştenită constituie familia lexicală, iar ceea ce se reconstituie ca provenind din corespondentul grecesc reprezintă familia etimologică alcătuită, preponderent, din împrumuturi savante a căror legătură cu membrii familiei lexico-etimologice este, de cele mai multe ori, exclusiv semantică. Astfel, familia lexico-etimologică a lui **argint** s.n., moştenit din lat. *argentum*, alcătuită din creaţii interne derivative (vezi *arginta*, vb., *argintare* s.f., *argintar* s.m., *argintariţă* s.f., *argintat*[1], s.n., *argintat*[2], *-ă* adj., *argintăreasă* s.f., *argintărie* s.f., *argintăriţă* s.f., *arginteală* s.f., *arginti* vb., *argintire* s.f., *argintiu, -ie* adj., *argintos, -oasă*, *argintui*, vb., *argintuire* s.f., *argintuitor, -toare* adj., *argintură* s.f., *argintuţ* s.n., *arginţel* s.n., *arginţi* s.m. pl., *dezarginta* vb., *dezargintare* s.f., *înarginti* vb., *înargintire* s.f. etc.), din calcuri (vezi *argint-viu* s.n. „mercur” (din *argint* + *viu*, după lat. *argentum vivum*, cf. it. *argento-vivo*, fr. *vif-argent* sau *argent-vif*) şi din împrumuturi analizabile [vezi *argentifer, -ă* adj. (din fr. *argentifère*), *argentin* s.n. „praf de staniu folosit la imprimarea textilelor” (din fr. *argentine*), *argentit* s.n. (min.) (din fr. *argentite*, germ. *Argentit*), *argentometru* s.n. (din fr. *argentomètre*), *argentotipie* s.f. (tehn.) (din fr. *argentotypie*) etc.] poate fi completată de

---

chestiune în litigiu etc., a discuta, a trata (îndelung, amănunţit)” (din lat. *pertractare*), *tracta* vb. „a trage o linie directoare, a schiţa, a descrie” (din fr. *tracer* < lat. **tractiare* < lat. *tractus*, supinul lui *trahere*), *trata* vb. „a se purta într-un anumit fel; a oferi unui oaspete mâncare, băutură; a duce tratative; a dezvolta o temă ştiinţifică etc.; a (se) supune unui tratament” (din it. *trattare*, lat. *tractare*, cf. fr. *traiter*), *trena* vb. „(despre lucruri) a zăcea undeva uitat, părăsit, lăsat din neglijenţă; (despre acţiuni) a se desfăşura cu încetineală; a lâncezi, a tărăgăna” (din fr. *traîner* < lat. **traginare* < lat. **tragere*, alterat din *trahere*) etc.

[1] Cuvintele citate se raportează la verbul *trage* printr-o motivare semantică justificată etimologic. Despre relaţiile semantice stabilite în interiorul unei familii lexicale, vezi, cu bibliografie, Cl. Gruaz (1998: 317-329).

BDD-V927 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:02:11 UTC)

împrumuturi din aceeaşi rădăcină originară, neanalizabile din punct de vedere formal, dar legate, mai mult sau mai puţin evident, din punct de vedere semantic: *argirie* s.f. "leziune a pielii manifestată prin înnegrirea tegumentelor; argiroză" (din fr. *argyrie*), *argirism* s.n. „intoxicaţie cu săruri de argint" (din fr. *argyrisme*), *argirit* s.n. „argentit" (din fr. *argyrite*), *argirofil, -ă* adj. „care are afinitate pentru sărurile de argint" (din engl. *argyrophile*, germ. *argyrophil*), *argiroză* s.f. (miner.) „argentit; (med.) argirism" (din fr. *argyrose*), *argilă* s.f. (din fr. *argile*, lat. *argilla*) etc. Aşadar, în familia etimologică a lui **argint** pot intra toate aceste cuvinte, fără ca **argint** să fie considerat cuvânt-bază pentru ele. Cu alte cuvinte, familia etimologică reprezintă rezultatul evoluţiei unei rădăcini dintr-o limbă-sursă originară în limbi şi culturi între care, de-a lungul istoriei, continuu sau circumstanţial, au existat contacte geografice, economice şi socioculturale. Din cele spuse mai sus, se poate trage concluzia că familia lexicală şi cea lexico-etimologică au în componenţa lor unităţi lexicale analizabile şi semianalizabile, în vreme ce familia etimologică nu presupune obligatoriu această condiţie: elementele sale componente sunt de luat în considerare exclusiv din punctul de vedere al unei surse primare unice, deduse, de obicei, la nivel indo-european.

VI. O familie lexicală se poate, la rândul ei, structura în funcţie de anumite criterii. Astfel, ea poate fi discutată şi configurată după tipul de modalităţi interne de formare a noi cuvinte (convenţionale şi nonconvenţionale), după tipul de etimologie internă (unică sau multiplă), după criterii diacronice, diatopice şi diastratice, după apartenenţa unei componente la o singură sau la mai multe familii, după relaţiile semantice stabilite între cuvintele din interiorul ei, după caracterul real sau virtual al unităţilor alcătuitoare[1] etc. Familia lexico-etimologică se configurează, suplimentar, în funcţie de caracterul analizabil sau semianalizabil al componentelor, de tipul de etimologie (externă sau mixtă), de originea externă unică sau multiplă, de prezenţa sau absenţa dubletelor etimologice şi de gradul lor de motivare în raport cu baza sau cu unul sau altul dintre componente, de existenţa uneia sau mai multor cuvinte moştenite considerabile cuvinte-bază şi, în consecinţă, de existenţa uneia sau mai multor ramificaţii etc. În sfârşit, limitele unei familii etimologice se reduc la considerarea diverselor unităţi componente ca aparţinând unei singure limbi, indiferent de diversitatea surselor primare şi a celor intermediare, de etapele şi de modalităţile prin care acestea au pătruns în acea limbă. Desigur, conceptul de familie etimologică poate fi înţeles inclusiv la nivelul unei familii de limbi sau la nivelul unor familii lingvistice diferite, dar această perspectivă nu intră în discuţia de faţă.

VII. În lexicografia românească sunt trei dicţionare etimologice construite pe formula aşa-numitelor „cuiburi lexicale". Primul dintre ele este cel al lui Alexandru Cihac: *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, vol. I: *Éléments latins comparés avec les autres langues romanes*, Frankfurt, 1870 şi vol. al II-lea: *Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*, Frankfurt, 1879. Structura unui articol din acest dicţionar este următoarea: sub cuvântul-titlu moştenit (spre ex. ***barbă*** s.f.) sunt trecute creaţiile lexicale interne, preponderent derivate, şi ceea ce consideră autorul a fi moştenite din etimoane latineşti neatestate, la rândul lor, derivate: *barbăchie, bărbărie, bărbioară, bărbişoară, bărbuşoară, bărbiţă, bărbuţă, bărbie, bărbie de ureche, bărboi, bărboaie, bărbos, barb, bărbun* etc.; apar

[1] Despre conceptul de familie sincronică, vezi, cu bibliografie, Cl. Gruaz (2001: 170-176). Autorul are în vedere, din punct de vedere semantic, următoarea stratificare ierarhică: macrofamilii, familii, subfamilii, microfamilii şi lanţuri derivative (Gruaz 2001: 172).

BDD-V927 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:02:11 UTC)

trecute apoi, fără nicio diferenţiere, cuvintele moştenite din etimoane aparţinând aceleiaşi familii latine (spre ex. ***bărbat*** s.m.), împreună cu familia lor internă, alături de derivate interne considerate ca atare (spre ex. ***îmbărbăta*** vb.) şi de alte cuvinte considerate corect din aceeaşi familie, privită în sens larg, dar a căror etimologie directă este, de multe ori, discutabilă sau chiar incorectă (spre ex. ***bărbier*** s.m.). Deşi această structură este lăudabilă, mai ales în ceea ce priveşte primul volum, ea nu este făcută după o concepţie lexicologică şi lexicografică unitară, având carenţe şi inconsecvenţe legate de etimologii, de gruparea materialului, de ponderea diferită acordată cuvintelor în funcţie de origine etc.[1]

Al doilea dicţionar al cărui material este grupat pe cuiburi lexicale este *Dicţionarul etimologic al limbii române. Elementele latine. A-PUTEA* al lui I.-Aurel Candrea şi Ovid Densusianu, Bucureşti, Socec, 1907-1914. CDDE are o structură mult mai clară şi elaborată după criterii ştiinţifice[2]: cuvântul-radical moştenit (**BARBĂ** s.f.), evidenţiat cu majuscule, este urmat, în cadrul aceluiaşi articol, de creaţiile interne (*bărbiţă, bărbuliţă, bărbuţă, bărbuşoară, bărbişoară, bărboi, bărboaie, bărbărie, bărbie, bărbioară, bărbos, bărboasă barbă-cot* etc.); el este urmat alfabetic, în articole separate, de unităţi lexicale moştenite daco-române sau prezente în dialecte, raportabile la aceeaşi rădăcină latină şi scrise cu minuscule aldine (**Bărbat** s.m., **Bărbută** [ar.] s.f.; **Barbur, barbure** s.m.), fiecare cu propria lui familie internă, ceea ce arată concepţia modernă a autorilor despre configurarea unei familii lexicale. Al treilea şi ultimul dicţionar etimologic românesc cu o structură similară îi aparţine lui Alexandru Ciorănescu[3], care grupează, din păcate selectiv, sub cuvântul-titlu radical exclusiv creaţiile interne şi trimite, de asemenea selectiv, prin cf., la corespondente etimologice provenite dintr-o rădăcină comună: **barbă** s.f. Der. *bărbărie, bărbos, bărbuşoară*. Cf. şi *bărbat*; **bărbat** s.m. Der.: *bărbăţel, bărbătesc, bărbăteşte, bărbăţie, bărbăţime, bărbătos, bărbătuş, îmbărbăta*; **barbetă** s.f.; **bărbie** s.f. Der.: *bărbiţă*; **bărbier** s.m. Der.: *bărbiereasă, bărbieresc, bărbieri, bărbierie*; **barbişon** s.n.; **barbur** s.f. Der.: *bărburătură*. Ca element de noutate, în CDER sunt indicate, de multe ori, în cadrul unui articol, dubletul sau dubletele etimologice ale cuvântului-titlu, după modelul seriei vechi a dicţionarului academic.

VIII. Apariţia recentă a primului volum al seriei academice a *Dicţionarului etimologic al limbii române*[4] (DELR), redactat în cadrul Colectivului de etimologie al Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" din Bucureşti, în colaborare cu institutele academice corespondente din Cluj şi Timişoara, repune în discuţie conceptul de „familie de cuvinte" din punct de vedere lexicografic şi, implicit, lexicologic. După modelul dicţionarelor istorice din principalele limbi europene[5], DELR este structurat tot pe cuiburi lexicale, opţiune care are scopul de a arăta caracterul derivativ al limbii române şi care pune în evidenţă relaţiile complexe existente la nivelul formării cuvintelor, atracţiile şi suprapunerile lexicale,

[1] Despre toate aceste probleme, vezi M. Seche (1966: 112-131).

[2] A se consulta, în acest sens, studiul introductiv al lui Gr. Brâncuş la ediţia anastatică a dicţionarului, apărută la Bucureşti, Editura Paralela 45, 2006, p. 5-18.

[3] *Dicţionarul etimologic al limbii române*. Ediţie îngrijită şi traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru Mehedinţi şi Magdalena Popescu Marin, Bucureşti, Editura Saeculum I. O., 2001. Ediţia originală: Alejandro Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano*, Biblioteca Filológica, Tenerife, Universidad de La Laguna, 1954-1966.

[4] Redactori responsabili: acad. Marius Sala şi Andrei Avram, responsabil de volum: Doru Mihăescu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2011.

[5] Vezi DHLF (1995), pentru limba franceză, şi DELI (1999) pentru limba italiană.

BDD-V927 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:02:11 UTC)

fenomenele de analogie, aspectele variate ale calculului lingvistic etc. Sunt mai multe categorii de familii de cuvinte, în funcţie de originea cuvântului-bază, toate concepute în sens larg:

a) familii ale cuvintelor moştenite, care cuprind, pe lângă creaţiile interne, împrumuturi analizabile şi anumite tipuri de calc;

b) familii ale cuvintelor autohtone şi ale împrumuturilor vechi şi populare, alcătuite, de regulă, din creaţii interne de diferite tipuri (derivate, compuse, obţinute prin contaminare etc.);

c) familii ale împrumuturilor culturale moderne, care sunt formate, în mod firesc, pe de o parte din creaţii interne şi mixte (calcuri de structură morfematică) de la cuvântul-bază, pe de altă parte din împrumuturi analizabile şi semianalizabile construite, în limbile de origine, în jurul cuvântului considerat bază.

VIII. 1. Alegem ca exemplu de prezentare acelaşi substantiv moştenit **barbă** pentru a face o comparaţie cu tratarea lui în dicţionarele citate mai sus şi pentru a vedea în ce măsură concepţia lexicologică asupra familiei de cuvinte, în variatele ei aspecte, prezentată la începutul acestei comunicări, este aplicabilă, în mod obiectiv, din punct de vedere lexicografic.

B*A*RBĂ [ar., mr.; ir. *bårba*] s.f. „părul de pe obraji şi bărbie, la bărbaţi – barbe” 1436 (antrop.).

Lat. *barba*, panrom. REW 944.

Fam.: **barb*e*tă** „favorit” 1894 < it. *barbetta*; **barb*i*şă** „barbişon” 1868 < fr. *barbiche*; **barbiş*o*n** „barbă mică, cioc” 1862 < fr. *barbichon*; **bărbăl*a*tiţă** (Haţeg) „(om) mascat” 1906 ← *barbă-lată*; **bărbăr*ie*** „barbă stufoasă” 1866; **bărbăs*a*ră** (bot.) 1893 ← *barbişoară*, infl. de *sară*; mr. **bărb*i*ccă** (dim.) 1935; **bărb*ie*** „barbă; guşă” [ar. *bărg´ie*] 1683 ← *barbă* CDDE 133, CADE, SDLR, DEX // < lat. **barbilia* (pl. < **barbile*) TDRG (cf. sp. *barbilla*), PEW 184, DA; **bărbi*e*r** 1561 (var. *barbir*), var. (înv.) *bărbiariu* < ngr. *μπαρμπέρις*; var. *barbir* < săs. *Barbier*; **bărbi*e*r-baş*a*** s.m (înv.) „bărbierul curţii domneşti” 1876 ← *bărbier*; **bărbiere*a*lă** 1931 ← *bărbieri*; **bărbiere*a*să** 1912 ← *bărbier*; **bărbiere*s*c** 1908 ← *bărbier*; **bărbiere*ş*te** adv. 1931 ← *bărbieresc* sau ← *bărbier*; **bărbier*i*** 1838 ← *bărbier*; **bărbier*ie*** „meseria de bărbier; frizerie” 1691–1697 ← *bărbier*; **bărbier*i*t** s.n. 1955 ← *bărbieri*; **bărbier*i*ţă** 1872 ← *bărbier*; **bărbi*o*ară** (bot.) 1866 ← *bărbie*; **bărbişo*a*ră** (bot.; Ban.) 1900; **bărb*i*ţă** 1867 ← *barbă* sau ← *bărbie*; **bărbi*u*ţă** 1910 ← *bărbie*; **bărbo*a*ie** 1814; **bărbo*a*să** (bot.) 1906; **bărbo*i*** 1885; **bărbo*s*** [ar., mr.] 1418; **bărbul*i*ţă** 1910; **bărb*u*şă** 1910 nume de oaie ← *barbă* (probabil) DA; **bărbuşo*a*ră** 1691–1697; **bărb*u*ţă** 1825; ar. **bărg´*e*l´ŭ** s.n. (pl. *bărg´al´e*) „guşă” < lat. (pl.) **barbilia* N. Saramandu, SCL, 58, 2007, 185–186. Cf. **berbel*â*c**.

BARB*E*T s.m. „soi de prepelicar – barbet” 1868.

Fr. *barbet*.

B*A*RBUR[1] s.m. (reg.) „extremitate ascuţită a cuţitului, a roţii, a cămăşii bărbăteşti populare etc. – extrémité angulaire de la lame d’un couteau, tenon, broderie en triangle (sur une chemise)” 1868, var. *barbure*.

Lat. *barbula* HEM 2516, CDDE 136, DA, CADE, CDER 687, cf. it. dial., ret., occ., ptg. REW 949 // Probabil ← *barbă* TDRG; < lat. *barbula* sau ← *barbă* SDLR.

Fam.: **bărburătu*r*ă** „crestătură la urechile oilor” 1898, var. *berbărătură* ← **bărbura* „a face un barbur”.

BERBEL*Â*C s.n. (înv.) „prosop al bărbierului – serviette du barbier” 1850, var. *berbelic*.

Tc. *berbe(r)lık*.

Cf. **b*a*rbă**.

BDD-V927 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:02:11 UTC)

VIII. 2. După cum se poate observa, sub cuvântul-titlu **barbă** (cuvânt radical moştenit) au fost grupate următoarele categorii de cuvinte: a) creaţii interne primare (prin definiţie analizabile: derivate, compuse, obţinute prin conversiune sau prin specializarea semantică a diverselor variante formale analogice): *bărbălatiţă* s.f., *bărbărie* s.f., *bărbăsară* s.f., *bărbişoară* s.f., *bărboaie* s.f., *bărboasă* s.f., *bărbos, -oasă* adj., *bărbuliţă* s.f., *bărbuşă* s.f., *bărbuşoară* s.f., *bărbuţă* s.f.; b) cuvinte [daco-române sau din dialectele sud-dunărene] cu structură formală şi semantică transparentă, posibil moştenite din etimoane, la rândul lor, analizabile în raport cu o rădăcină latină comună: *bărbie* s.f.; c) împrumuturi analizabile sau semianalizabile, formal şi semantic, provenite din surse externe legate etimologic cu baza: *barbetă* s.f., *barbişă* s.f., *barbişon* s.n., *bărbier* s.m.; d) creaţii interne secundare, respectiv cuvinte obţinute, prin mijloace interne, de regulă convenţionale, de la baze analizabile (creaţii interne primare, cuvinte moştenite, calcuri sau împrumuturi analizabile): *bărbier-başa* s.m., *bărbieréală* s.f., *bărbierească* s.f., *bărbieresc, -ească* adj., *bărbiere*şte adv., *bărbieri* vb., *bărbierit* s.n. etc. Ceilalţi descendenţi ai lat. **barba**, moşteniţi sau împrumutaţi, care şi-au pierdut, din variate motive, relaţia etimologică formală şi / sau semantică cu sursa primară au fost consideraţi cuvinte-titlu şi au fost trecuţi în ordine alfabetică, fiecare cu eventuala lui familie internă. Este cazul lui **barbet** s.m. „câine prepelicar, cu părul creţ, specializat în vânătoarea de baltă”, al lui **barbur** s.m. „ascuţişul unui topor; îmbinare, legătură; broderie în formă de triunghi pe pieptul unei cămăşi” şi al lui **berbelâc** s.m. „instrument al bărbierului”, a căror înrudire etimologică cu rom. **barbă** nu (mai) este vizibilă, nici formal şi nici semantic, pentru un vorbitor mediu instruit. Atunci când este o relativ mare distanţă între două cuvinte afine, ele sunt relaţionate prin cf. (vezi **barbă** şi **berbelâc**).

VIII. 3. Din prezentarea exemplului de mai sus rezultă că autorii DELR au optat, în realizarea cuiburilor lexicale, pentru respectarea următoarelor criterii: a) **criteriul etimologiei interne dintr-o bază primară şi din baze secundare** (provenienţa unui cuvânt din altul prin derivare, compunere, conversiune, specializare morfosemantică, trunchiere, contaminaţie, analogie sau atracţie semantică etc.[1]) şi b) **criteriul etimologiei mixte** [crearea unui cuvânt românesc din componente interne, după un model extern analizabil, prin calc lexical de structură morfematică şi, în cazuri particulare, prin calc lexico-gramatical: *supraabunda* (s.v. abunda) 1939 ← *supra*^{2}- + *abunda* (după fr. *surabonder*), *supraactivitate* (s.v. activ) 1931 ← *supra*^{2}- + *activitate* (după fr. *suractivité*), *preabirui* (s.v. birui) 1563 ← *birui* (după slavon. *prěpoběditi*), *blocstart* (sport; (s.v. bloc) 1966 ← *bloc* + *start* (după engl. *starting-block*), *bolşeviza* (s.v. bolşevic) 1952 ← *bolşevic* (cu substit. finalei), după rus. *boľševizirovať* , *bonitare* „solvabilitate” (s.v. bonitate) 1949 ← *bonitate* (cu substit. finalei), după germ. *Bonitierung*, *antebraţ* (s.v. braţ) 1843 ← *ante* + *braţ* (după fr. *avant-bras*, it. *antibraccio*), *bun*^{3} s.n. „avut” (s.v. bun^{1} adj.) 1878 ← *bun*, după fr. *bien(s)* etc. Unităţile rezultate prin asemenea tipuri de calc se adaugă, în cuprinsul unui singur articol, cuvântului-titlu considerat bază primară sau secundară şi întregesc ceea ce am numit familie lexico-etimologică.]; c) **criteriul contiguităţii sau relaţionarii formale şi semantice** dintre bază şi potenţialii membri ai familiei respective, rezultate din existenţa unei surse primare comune (adăugarea în aceeaşi familie a împrumuturilor analizabile sau semianalizabile ale căror formă şi sens fac trimitere la originea unică). Conform acestui criteriu, au fost incluse în familia lui **aer** (lat. *aer, aerem*) împrumuturi neologice ca *aera* vb., *aeraj* s.n., *aerator* s.n., *aera*ţie s.f., *aerian* adj., *dezaera*

[1] Prin definiţie, unităţile lexicale care se subordonează acestui criteriu au caracter analizabil şi alcătuiesc o **familie lexicală**.

BDD-V927 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:02:11 UTC)

etc., iar în familia lui **african** (din lat. *africanus*, it. *africano*, fr. *africain*), împrumuturile analizabile *africanist* s.m., *africanistică* s.f., *africanitate* s.f., *africanolog* s.m., *africanologie* s.f., *panafrican* adj., *panafricanism* s.n., *transafrican* adj. etc. Se înţelege de la sine că toate aceste împrumuturi fac parte din aceeaşi familie lexico-etimologică, împreună cu celelalte exemple, toate având ca element comun sentimentul real al apartenenţei formale şi semantice la o unică sursă. În plus, dintre exemplele citate, unele se puteau forma inclusiv prin mijloace derivative interne, ceea le confirmă, o dată în plus, apartenenţa la o singură familie.

VIII. 4. În rândurile următoare vom vedea în ce situaţii s-a făcut excepţie de la aplicarea criteriilor de ordin lexicologic pentru constituirea familiilor lexico-etimologice din DELR şi care au fost argumentele pentru soluţia aleasă.

VIII. 4. 1. O primă excepţie priveşte situaţia adaptării analogice a etimoanelor latine savante sau a celor din limbile romanice după un model moştenit. Spre exemplu, verbul **abstrage** este împrumutat din lat. neol. *abstrahere*, cu accepţiunile fr. *abstraire*, modificat analogic după *trage*, verbul **aparţine** provine din fr. *appartenir*, după *ţine*, iar verbul **atrage** reprezintă adaptarea analogică a fr. *attirer*[1], după modelul aceluiaşi *trage*. Argumentul principal şi convenţional pentru separarea neologismului **abstrage** de verbul vechi moştenit *trage* este, dincolo de dificultăţile, cu totul discutabile, de ordin formal şi semantic, acela că primul are propria lui familie lexico-etimologică, ale cărei componente nu mai au nicio legătură cu familia celui de-al doilea. La fel se întâmplă, spre exemplu, şi cu **abducere** s.f. „abducţie” (din fr. *abduction*, lat. neol. *abductio*, *-onem*, cu echivalarea analogică a sufixului), care nu a fost inclus în familia lui *duce*, ci în cea a lui **abducţie** s.f. „mişcare de îndepărtare a unui membru, efectuată de un muşchi”, împreună cu adj. **abductor** (anat., în sint. muşchi ~) (din fr. *abducteur*), şi cu **absorbi** vb. (din fr. *absorber*, lat. neol. *absorbere*, infl. de *sorbi*). Din punct de vedere lexicologic, însă, cuvintele citate se circumscriu unor familii lexico-etimologice sau, în sens mai larg, etimologice, mult mai extinse decât cele care apar în DELR.

VIII. 4. 2. Altă decizie, la fel de convenţională, impune tratarea în articole separate a cuvintelor moştenite din aceeaşi rădăcină latină, în ciuda caracterului mai mult sau mai puţin analizabil al acestora. Spre exemplu, verbul **adormi** este tratat în alt articol decât **dormi**, verbul **aduce** este tratat în alt articol decât **duce**, verbul **apune**, în alt articol decât **pune** etc., iar relaţia etimologică dintre ele se face, la sfârşitul fiecărui articol, prin „cf.”. La fel s-a procedat şi cu perechile antonimice de tipul **acoperi** / **descoperi**, moştenite din aceeaşi rădăcină latină, dar care au fost tratate în articole separate, fiecare cu propria lui familie internă, fiind corelate, la sfârşitul fiecărui articol, prin „cf.”. Şi aici se poate vorbi de o eventuală neconcordanţă între argumente lexicologice şi limitări – fatale – lexicografice, dar, altfel, cel puţin articolele care au ca titlu cuvinte moştenite s-ar fi transformat, cele mai multe, în adevărate monografii istorico-etimologice, proiect care, de-a lungul istoriei lexicografiei româneşti, s-a dovedit, de regulă, imposibil de dus până la capăt.

[1] În realitate, fr. *attirer* este derivat din *a-* + *tirer*, iar *tirer*, cu origine controversată, s-a suprapus, prin confuzie, cu vechiul *traire* < lat. pop. **tragere* (= *trahere*), vezi DHLF, s.v. În română s-a perpetuat această confuzie, verbul *atrage* fiind asimilat, formal şi semantic, paronimului său moştenit *trage*.

BDD-V927 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:02:11 UTC)

VIII. 4. 3. Dificultăţi obiective privitoare la stabilirea primei atestări au determinat păstrarea aceleiaşi convenţii din DLR în chestiunea specializării morfosemantice a împrumuturilor sau a diverselor creaţii interne. Astfel, au fost păstrate sub acelaşi titlu, respectiv sub acelaşi component al familiei, substantivele obţinute prin conversiune din adjective deşi, strict lexicologic, ele ar fi trebuit considerate omonime interne parţiale, şi chiar substantivele obţinute prin specializarea semantică a formelor diferite de gen, de număr (în interiorul aceluiaşi gen) sau de caz. În această situaţie se află exemple ca: *accelerat* adj., s.n. 1895; *accelerator* adj., s.m., s.n. 1939 < fr. *accélérateur* şi / sau ← *accelera* (s.v. **accelera**), ACID adj., s.m. 1813 (…) Fr. *acide*, lat. neol. *acidus*, *amigdaloid* adj., s.m., s.n. „în formă de migdală; (min.) rocă eruptivă conţinând formaţiuni cu aspect de migdală” 1908 < fr. *amygdaloïde* (s.v. **amigdală**), *amplificator* adj., s.m., s.n. 1908 ← *amplifica* sau < fr. *amplificateur* (s.v. **amplu**), ASCEND*E*NT adj., s.m., s.n. (…) Fr. *ascendant*, lat. neol. *ascendens, -entem*, BAR*I*TON s.m., s.n. (…). Fr. *baryton*, it. *baritono*, BAS s.m., s.n. (…) Fr. *basse*, it. *basso*, BUH*A*I s.m., s.n. (…) Ucr. *buhaj* etc.[1]; ACC*E*S s.n „posibilitate de a pătrunde într-un loc; (med.) tulburare clinică bruscă – accès” 1794. Fr. *accès*, lat. neol. *accesus* etc.

IX. Din cele prezentate mai sus rezultă următoarele observaţii: a) conceptul lexicologic de familie lexicală, în variatele lui accepţii, este mai larg decât cel lexicografic de cuib lexical; b) familia de cuvinte, definită minimal prin posibilitatea raportării formale şi semantice la un cuvânt-bază din aceeaşi limbă sau dintr-o limbă originară, are trei mari trepte de configurare: **familia lexicală propriu-zisă**, prin definiţie exclusiv internă şi alcătuită în întregime din componente analizabile, căreia i se adaugă **familia lexico-etimologică**, alcătuită din componente analizabile sau semianalizabile externe şi mixte, adică împrumutate sau obţinute prin calc lingvistic cu finalitate lexicală şi, în sfârşit, **familia etimologică**, al cărei punct de plecare este mai degrabă o rădăcină comună reconstituită, cel mai adesea, în indoeuropeană sau existenţă în alte familii de limbi; c) un dicţionar etimologic construit pe sistemul cuiburilor lexicale îşi poate stabili limitele şi regulile configurării acestora în funcţie de caracterul său general (la nivelul de ansamblu al unei limbi) sau particular (în funcţie de originea corpusului lexical avut în vedere) şi de concepţia lingvistică a autorilor; d) utilizabile la nivel lexicografic sunt, după părerea noastră, familia lexicală şi cea lexico-etimologică, ambele având argumentul unei baze interne unice, reale sau potenţiale şi al sentimentului motivat, formal şi semantic, de apartenenţă la o bază comună; e) în mod obiectiv, experienţa a arătat şi arată în continuare faptul că nu este posibilă o punere în practică, în procesul de alcătuire a unui dicţionar etimologic, a tuturor criteriilor lexicologice.

BIBLIOGRAFIE

Băcilă, Florina-Maria, 2007, *Omonimia în limba română – privire monografică*, Timişoara, Editura Excelsior Art.

CDER = Alexandru Ciorănescu, 2001, *Dicţionarul etimologic al limbii române*. Ediţie îngrijită şi traducere din limba spaniolă de Tudora Şandru Mehedinţi şi Magdalena Popescu Marin, Bucureşti, Editura Saeculum I.O. Ediţia originală: Alejandro Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano*, Biblioteca Filológica, Tenerife, Universidad de La Laguna, 1954-1966.

DELI = Manlio Cortelazzo, Paolo Zolli, 1999, *Dizionario etimologico della lingua italiana*, ed. a II-a, Manlio Cortelazzo, Michele A. Cortelazzo (coord. ed. a II-a), Milano, Zanichelli.

[1] Pentru calitatea lor de omonime interne parţiale, vezi C. Moroianu (2005: 152-164, 209-218), DOOM[2], F.-M. Băcilă (2007: 81-87).

BDD-V927 © 2012 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:02:11 UTC)

DELR = Marius Sala, Andrei Avram (eds.), responsabil de volum: Doru Mihăescu, 2011, *Dicţionarul etimologic al limbii române*. Vol. I (A-B), Bucureşti, Editura Academiei Române.
DHLF = Alain Rey (coord.), 1995, *Dictionnaire historique de la langue française*, 2 vol., Paris, Le Robert.
DOOM^2 = Ioana Vintilă-Rădulescu (coord.), 2005, *Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române*, ed. a II-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic.
Groza, Liviu, 2004, *Elemente de lexicologie*, Bucureşti, Editura Humanitas Educaţional.
Gruaz, Claude, 1998, „Les variations sémantiques et formelles du mots français et d'autres langues romanes. Les familles synchroniques de mots", în Ruffino (ed.) 1998: 317-329.
Gruaz, Claude, 2001, La stratification dérivationnelle dans les familles synchroniques de mots français", în Uzcanga et al. (eds.), 2001: 170-176.
Mărănduc, Cătălina, 2008, *Familia de cuvinte*, Bucureşti, Editura Lucman.
Moroianu, Cristian, 2005, *Dublete şi triplete etimologice în limba română*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.
Negomireanu, Doina, 1994, „Familia lexicală sub aspect etimologic în limba română", *Studii şi cercetări lingvistice*, XLV, nr. 1-2, p. 57-61.
Ruffino, Giovanni (ed.), 1998, *Atti del XXI Congresso Internazionale di Linguistica e Filologia Romanza. Centro di studi filologici e linguistici siciliani. Università di Palermo 18-24 settembre 1995. Vol. III. Lessicologia e semantica delle lingue romanze*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag.
Seche, Mircea, 1966, *Schiţă de istorie a lexicografiei române*. Bucureşti, Editura Ştiinţifică.
Uzcanga, Isabel et al. (eds.), 2001, *Presencia y renovación de la lingüística francesa*, Salamanca, Ediciones Universidad de ***Salamanca***.

THE WORD FAMILY – A LEXICOGRAPHICAL APPROACH

(*Abstract*)

The hereby contribution has in view the relation between a suggestion of a lexicological approach for the concept of word family and the possibility of its materialization at the lexicographical level. This contribution is brought about by the recent issue of the first volume of the academic *Romanian Etymological Dictionary* (rom. DELR). Mainly, there are presented three types of word families from a comparative point of view – the lexical one, the lexico-etymological one and the etymological one – and also the way they appear in DELR. In my opinion, only the first two of them (*i.e.* the lexical word family and the lexico-etymological one) can be used at the lexicographical level. These two types of word families have both a unique internal basis, a real or a potential one, and the etymological, formal and semantic motivation. In the same time, a certain lexicographical experience has shown that it is not possible to use all the lexicological criteria when creating an etymological dictionary.

BDD-V927 © 2012 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:02:11 UTC)